

Rajaseudun käskynhaltijat korkealuokkaisen analyysin kohteena

Maria Julku:

Vallan ja tiedon rajamailla. Kruunun ja Pohjanmaan käskynhaltijoiden vallankäyttö 1600-luvun alussa. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2022. 333 s.

Filosofian maisteri Maria Julku tarkastelee Oulun yliopistossa valmistuneessa väitöskirjassaan mielenkiintoista ja pitkään vähälle huomiolle jäänyttä ajanjaksoa Suomen ja koko Ruotsin valtakunnan historiassa. Sinänsä teematiikkaa aiemmin käsitelleet tutkijat ovat olleet erittäin arvostettuja, suorastaan ensi luokan tutkijoita, joten Julku on joutunut etsimään oman tiensä aihepiiriinsä selvittämiseen. Hän on onnistunut tehtävässään erinomaisesti.

Työssä otetaan aidosti huomioon ja tutkimuskohteeksi koko Ruotsin valtakunta, ei yksinomaan valtakunnan Suomen puoleisten pohjoisosien kehitys. Analyysi toteutetaan ennen muuta tutkimusalueen kahden ensimmäisen ja tutkimuksessa erittäin merkittäviksi osoittautuvan käskynhaltijan kautta. Tehtävissä toimineiden Isak Behmin ja Erik Haren avulla tekijä valottaa Ruotsin suurvalta-ajan alkuvaiheen aivan keskeisimpiin kuuluvia ilmiöitä ja kehitysprosesseja.

Ruotsin ja Suomen varhaismodernia aikaa koskevassa tutkimuksessa on tietenkin pitkään saatu korkealuokkaisia tuloksia muun muassa valtiovallan ja talonpoikien sekä aateliston ja talonpoikien välisiä suhteita tarkastelevissa töissä. Sen sijaan maallisen esivallan ja sen käsikassarana toimineiden tehtävänhoitajien työskentelyä tai niiden toimintaa käytännössä yhdessä rahaan edustajien kanssa on tutkittu paljon vähemmän. Maria Julkun väitöskirjan myötä tilanne korjaantuu, sillä hän nostaa esille useita tuoreita ja aiemmin vähälle huomiolle jääneitä näkökulmia ja teemojakin. Tutkimus on kauttaaltaan laadukas analyysi ruotsalaisen yhteiskunnan muotoutumisesta 1600-luvun ensi vuosina erityisesti valtakunnan pohjoisten ja itäisten osien näkökulmasta.

Tarkasteluun valittu noin puoleltoista vuosikymmenen jakso osoittautuu hedelmälliseksi kokonaiskuvan rakentamiseen. Vaikka tarkastelu alkaakin toisinaan ajallisesti melko kaukaa ja asioita kirjataan tiheähkösti, kuitenkin viimeistään alalukujen mainioissa yhteenvedoissa kirjoittaja osoittaa valittujen näkökulmien yhteyden työn kokonaisuuteen ja kulloinkin puheena olleeseen erityiskysymykseen. Perusteellisuudesta kielii jo tutkimuksen laajuus, yli 330 sivua.

Kunnianhimoisessa väitöskirjatutkimuksessa on yhdistetty vaikeasti näpeissä pidettävä teema onnistuneesti Ruotsin valtakunnan yleiseen historiaan. Mutta

kuten aina hyvien tutkimusten kohdalla, myös tässä tapauksessa on mahdollista esittää joitakin erilaisia tulkintatapoja, vastakkaisia näkemyksiä tai toivoa toisenlaisia tarkastelutapoja. Sellainen kuuluu ylipäätään historiantutkimuksen luonteeseen, mutta erityisesti silloin, kun työn yleinen taso on niin korkealla kuin tässä tapauksessa.

Tutkimuksen temaattinen jäsenitys toimii hyvin. Kenties johdannossa kysymyksenasettelu – jota esiintyy aika monissa eri kohdissa (vrt. s. 8, 10, 11 ja kokoavasti erityisesti s. 42) – olisi voinut olla vasta esimerkiksi aikaisemman tutkimuksen esittelyn jälkeen. Suurta vahinkoa tästä ei kuitenkaan synny, sillä vaikka kysymyksenasettelu hieman liukuu ja kysymyksiä esitetään ylen monta, jää vahva ja lukemisen myötä koko ajan vahvistuva vaikutelma, että kirjoittaja tietää, mitä on tekemässä.

Luku 2 on varsin laaja ja sitä olisi voitu joiltain osin lyhentää. Kiinnostava valinta on ollut se, että tässä luvussa tutkimuksen päähenkilöt – käskynhaltijat Behm ja Hare – mainitaan ainoan kerran nimellään otsikoinnissa (luku 2.3.1.). Ratkaisu ei ole tavanomainen, mutta ehkä juuri siksi se toimii erinomaisesti: ”etäännyttämisen” osoittautuu oivaksi tavaksi tiivistää havainvoja ja pitää käsittely riittävän yleisellä tasolla. Siten Julku pystyy aidosti analysoimaan tilanteen muutoksia myös tutkimusalueensa yli ja ohi.

Joka tapauksessa Behm ja Hare pääsevät nyt menneisyyden toimijoina ansaitsemalleen paikalle ja heidän työstään ja toiminnastaan saadaan runsaasti uutta tietoa. Kumpaakaan heistä ei voi pitää aivan tavallisena kruunun virkamiehenä, sillä Behm oli yhtä aikaa taitava kynänkäyttävä (sihteeri), soturi, tappaja, väkivaltainen hampuusi ja loppujen lopuksi hyvin pohjalaiisten kanssa toimeen tullut, aikansa huippua edustanut johtomies. Haren tilanne on vastaavanlainen, vaikka hänen taustansa ei ollut aivan yhtä värikäs; joka tapauksessa synnintön ei hänkään ollut. Molemmat edustivat aidosti murroskauden johtajatyyppejä, jollaisena he eivät enää pari vuosikymmentä myöhemmin olisi todennäköisesti päässeet yhtä vaikutusvaltaiseen asemaan. Mutta juuri tällä tutkimusajalla he sopivat aatellittomina – tai korkeintaan ”puoliaatellisina” – Pohjanmaalle erinomaisesti. Behm nautti varsin pitkään aina epäluuloisen Kaarle IX:n suorasta tuesta ja Hare puolestaan kuului ensimmäisiin patronus–klientti-järjestelmää hyödyntäneisiin hallintomiehiin, tukijanaan kansleri Axel Oxenstierna. Pienenä puutteena voi pitää sitä, ettei kirjassa juuri kerrota käskynhaltijoiden alaisista ja tukijoukoista, vaikka heistä tuskin olisi kovin paljon tietoja löytynytäkään. Kuitenkaan aivan yksin päähenkilöt eivät normitöidensä lisäksi perustaneet kahta linnaa, kahta – tai jopa neljää – kaupunkia (Oulu, Vaasa, Kokkola, Uusikaarlepyy) ja käyneet erilaisilla sotaretkillä kaukaisissa erämaissa.

Menetelmällisesti tutkimus perustaa vankkaan lähdekritiikkiin, suoranaiseen salapolitiisyyöhön ja samalla

kokonaisuuksien rakentamiseen saatujen havaintojen pohjalta. Voisi jopa sanoa, että työ on yhtäältä maata möyriävän jänöjussin tasalla ja toisaalta liittää kuin kotka korkeuksissa. Julku analysoi onnistuneesti näitä eri tasoja ja yksilöiden toimintaa. Kirjoittaja on pystynyt taitavasti ja uskottavasti ”jatkamaan” tulintojaan myös silloin, kun suoranaiset lähdemerkinnät ovat olleet niukat tai jopa puuttuvat kokonaan. Apuvälineenä toimii pitkälle viety vertailu eri puolilla valtakuntaa tapahtuneisiin ja hieman eri aikoja käsitteleviin ilmiöihin ja prosesseihin. Julku on onnistunut luomaan todennäköisen kuvan tilanteesta ja on siten vienyt aihepiirin tutkimusta ja ymmärrystä tästä aidosti ja monella tulkinnankin tasolla vaikeaksi katsottavasta ajasta ja aihepiiristä huomattavasti eteenpäin. Edellä sanottu ei suinkaan tarkoita, etteikö työ olisi vahvasti empiirinen: sitä se totisesti on, käsitteen parhaassa merkityksessä. Mukana ovat käytännössä kaikki teemaan kuviteltavissa olevat ruotsalaiset ja suomalaiset alkuperäislähteet. Tämän vuoksi teoriapuoli on jäänyt vähemmälle huomiolle, mutta perustellusti ja ilman, että se sanottavammin häittäisi tutkimuksen ymmärtämistä tai pudottaisi analyysin korkealuokkaisuutta. Silti esimerkiksi käskynhaltijoiden toiminnan ”tehokkuuden” vielä eksplisiittisempi pohdinta sekä vaikkapa hyvän hallinnon käsitteen (*quality of government*) käyttö voisivat olla mahdollisten jatkojalostettavien julkaisujen kannalta hedelmällisiä.

Ylipäätään pyrkimys rakentaa synteesiä väitöskirjatyössä tässä havaittavalla tavalla on harvinaista. Joskus toimintaympäristöjen rakentaminen vie hieman liiankin kauas itse pääasiasta, mutta ei poista tosiasiaa, että työ tuo runsaasti lisätietoa aihepiiristään vielä lapsenkengissä olevan suurvaltakauden Ruotsin hallinnon kehitykseen ja valtionmuodostumisen alkuvaiheista.

Kuten todettua, tutkimus on laaja ja siinä olisi ollut tiettyä tiivistämisen varaa: tämä koskee erityisesti johdantoa ja sinänsä uutta tärkeää tietoa Johannes Meseniuksesta tuovaa osuutta luvussa 6. Sen sijaan olisi ollut hyvä kirjoittaa enemmän siitä, millainen talousalue Pohjanmaa oli tutkimusjaksolla – millaisista resursseista puhuttiin, kun oli puhe pohjalaisten mahdollisuuksista osallistua esimerkiksi linnojen rakentamiseen tai erinäisten sotaretkien varustamiseen ja niin edelleen (talo- ja manttaaliluvut yms.).

En ryhdy laajemmin selostamaan tutkimuksen päätuloksia – kirja kannattaa ottaa käteen ja lukea itse – mutta nostan esille yhden seikan, joka osoittaa tämän murroskauden toimijoiden toimivaltuuksien ja ”mahdollisen rajojen” erityispiirteistä. Julku osoittaa, kuinka Isak Behm sai käskynhaltijakaudellaan toimia melko vapaasti monissa asioissa. Vapaudella oli silti rajoitteensa. Kun Kaarle IX halusi Behmin linjaavan venäläisen osapuolen kanssa Täyssinän rauhan (1595) edelleen käymätöntä rajaa idässä, käskynhaltijan rooli muistutti vatsastapu-

hujan nuken osaa. Behm joutui ainoastaan toistamaan kuninkaansa viestejä, vaikka kirjelmöinti tapahtuikin Behmin nimissä. Samaan liittyy erinomainen havainto Kaarle IX:n epäluuloisuudesta: paitsi ettei voinut vaikuttaa nimissään toimitettujen viestien sisältöön, Behmillä ei myöskään ollut mitään tietoa venäläisten vastauksista, sillä ne tuli lähettää avaamattomina Tukholmaan. Sanomattakin on selvää, ettei tällainen neuvonpito voinut olla tehokasta tai tuottaa kovin tyydyttäviä tuloksia.

Väitöskirja on kauttaaltaan johdonmukainen, oppinut ja sujuvasti kirjoitettu. Julku tuntee hyvin aiemman tutkimuksen ja osaa käyttää sitä erinomaisesti myös silloin, kun kritisoi tai korjaa sen näkemyksiä tyyliillä. Muutenkin työ keskittyy ennen muuta tieteellisten ongelmien ratkaisemiseen ilman moraalista närkästyä tai kauhistelua. Siihenkin olisi ollut tilaisuuksia, sillä osa eri toimijoiden tekemisistä ei kestä päivänvaloa minkään aikakauden mittarilla arvioiden. Maria Julkun väitöskirja tuo runsaasti uutta tietoa 1600-luvun alun Ruotsin noususta kohti suurvalta-asemaa.

Petri Karonen, professori
Jyväskylän yliopisto

Atlanttisen orjuuden sosiaali- ja kulttuurihistoriaa

Kalle Kananoja:

Kahlitut. Orjuuden historia Amerikan mantereella.
Gaudeamus 2021. 319 s. ISBN 978-952-345-105-6.

Atlanttinen orjakauppa ja orjuus ei ole ollut Suomessa kovin suosittu tutkimuksen aihepiiri. Se ei ole kuulunut kansallisen itseymmärryksen rakennuspalikoihin, vaikka eivät suomalaiset siitä täysin irtikään olleet, kuten viime aikojen keskustelu suomalaisten ja kolonialismin suhteesta on tuonut esiin. Kun ajatellaan orjuuden ja orjakaupan merkitystä maailmanhistoriassa ja etenkin niin sanotun läntisen maailman muotoutumisessa, valkoinen aukko tällä kohtaa ei mairittele suomalaista yleisen historian tietämystä. Aivan viime vuosina tilanteeseen on onneksi tullut korjausta. Vahvimmin orjakauppaa ja orjuutta on hiljattain tutkittu Åbo Akademiassa, missä teema on liittynyt professori Holger Weissin johdolla virinneeseen kiinnostukseen atlanttiseen historiaan laajemminkin.

Tähän rajalliseen kenttään tuo tärkeän lisäyksen Kalle Kananojan teos atlanttisesta orjuudesta ja orjakaupasta. Jotain kertoo sekin, että teos on vasta ensimmäinen suomenkielinen, tutkimukselliset kriteerit täyttävä yleisesitys aiheesta. Alaotsikkonsa mukaan teos kattaa koko Amerikan mantereeseen. Maanosan eri alueet